

ІНДІЙСЬКИЙ ВЕКТОР ПОЛІТИКИ ГРЕКО-БАКТРІЙСЬКОГО ЦАРСТВА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ЙОГО ЗАГАЛЬНОЇ ХРОНОЛОГІЇ

Гусаков В. В.

Абсолютна хронологія Греко-Бактрійської держави досі залишається спірним питанням в науковому середовищі. Адже досліджуючи її політичну історію, ми постійно відчуваємо критичний брак достовірних письмових джерел. Процеси, що відбувалися у її соціально-економічному або культурному житті, можуть бути реконструйовані за допомогою знахідок господарчих документів або монет, пам'яток мистецтва чи то предметів озброєння, залишків іригації чи руїн стародавніх будівель, але факти політичної історії, спираючись на такі речові джерела, відновити неможливо. Навіть монети, котрі мають відображати безпосереднім чином зміну царів на троні і слугувати засобом офіційної політичної пропаганди, далеко не завжди піддаються використанню в якості історичного джерела без ретельного осмислення та інтерпретації.

При цьому багато висновків і міркувань, зокрема щодо зовнішньої політики Греко-Бактрійського царства, мимоволі стають гіпотетичними. На жаль, іншого шляху “скласти” з розрізнених фактів загальну картину не існує. В даній статті ми спробуємо встановити взаємозв'язок певних актів грецької експансії на Індійському субконтиненті з хронологією та персоніфікацією буремної греко-бактрійської політичної історії.

В результаті масштабних індійських завоювань Греко-Бактрійського царства в рамках цієї держави чи не вперше в історії виник інтегрований трансрегіональний геополітичний простір з (підвладних грекам) центральноазіатських та індійських областей. Звичайно і до греко-бактрійської окупації між населенням обох залучених до нього регіонів існували стародавні та стійкі відносини, започатковані ще в “авестійські” часи. В епоху ранніх каві мали місце регулярні контакти “авестійських” арієв з індійцями, причому ці контакти зафіксовані в епічній традиції як одних, так і других. В авестійському епосі фігурують “мазанські деви”, які в пізній іранській традиції називаються мазандаранцями або девами Мазандарану. Тепер встановлено, що значення цих племінних назв у стародавні часи було надзвичайно широким

і виходило далеко за межі сучасного Мазандарану [Gnoli 1980, 45–47]. Таким чином, авестійські арії називали найдавніші індоіранські племена Іранського нагір'я, розповсюджуючи ці назви і на індоаріїв Індії [Burgow 1973, 134–136].

Тому легенди про похід Кай-Ковуса (каві Усана) на мазандаранських девів і про боротьбу з Арженгом, Білим девом і самим царем Мазандарану можна трактувати як його похід в Індію. І дійсно, у відомій індійській поемі “Махабхарата”, присвяченій описанню внутрішніх усобиць в крупному племінному об'єднанні куру-панчала, яке займало індійські землі в області сучасного Делі, згадується про звитязний похід Арджуни, одного з членів роду Пандавів, брата царя всього об'єднання, на далекий захід. Похід розпочався з Індрапрастхі (Делі) і призвів до підкорення камбоджів, а разом з ними і дардів (гірські племена Гіндукуша), бахліків (бактрійців) та інших народів. Йдеться і про царів камбоджів і про їхні відносини з правителями об'єднання куру-панчала, так само як і про царя сусідніх з камбоджами гандхарів.

Згаданий у цьому зв'язку і сам каві Ушанас, наставник і вождь асурів (в даному випадку іранців). Датуються ці події X–IX ст. до н. е., якщо виходити з датування відомої битви на Курукшетрі X ст. до н. е., або, по Лалу Б. Б., IX ст. до н. е. (приблизно 836 р.) [Лал 1984, 124]. Безсумнівно, що іранський та індійський епоси описують одні і ті ж самі події, хоча зрозуміло однакового описання чекати не доводиться. Кожна із сторін намагається приписати перемогу собі, хоча і в “Шахнаме” говориться про полонення Кай-Ковуса (каві Усана) Білим девом і Арженгом [Гусаков 2008а, 61–68; Фирдоуси 1965, 362–364].

В одному з буддійських творів дано перелік шістнадцяти махаджанапад – найбільших державних утворень, відомих індійцям. Перелік відноситься до першої половини VI ст. до н. е. і серед інших, поруч з Куру і Панчала і після Гандхари, названо Камбоджу. Не виключено, що під махаджанападою Камбоджа мається на увазі держава, створена каві Віштаспою покровителем Заратустри [Бонгард-Левин 1985, 194].

Навряд чи Індія входила до складу Мідійської держави, але певно, що її північно-західні області підкорялися Ахеменідам. В умовах співіснування у складі однієї держави зв'язки Центральної Азії та Північної Індії мали зміцнитися. Отже, не дивно, що за

Арріаном під Гавгамеллами бактрійський сатрап Бесс командує не лише своїми співвітчизниками, але й якимось прикордонними індійськими племенами [Арріан, III, 21, 5]. Разом із центрально-азіатськими сатрапіями, очолюваними Бессом, північно-західні області Індії були завойовані і включені до складу держави Олександра Македонського.

Щоправда, нащадки Олександра у Центральній Азії – Селевкиди втратили його завоювання по той бік Гіндукуша, які увійшли до складу новоствореної індійської імперії Маур'їв. Нам мало що відомо про відносини центральноазіатських сатрапій у складі Сирійського царства Селевкідів з Індією часів Чандрагупти і його спадкоємців. Напевно, що якісь відносини існували, адже послав бактрійський сатрап Антіоху I Сотеру бойових слонів для вирішальної битви з галатами, а взяти їх він міг лише в сусідній Індії.

З іншого боку, відсутність достатньої кількості повідомлень про такі контакти свідчить про перебування Індії та індійців на периферії уваги нової греко-македонської верхівки вказаних сатрапій. Головним завданням в нових умовах для неї було знайти спільну мову з туземним населенням, що було складно з огляду на чималі відмінності між греками з одного боку та бактрійцями, согдами і саками з іншого. У порівнянні з останніми, індійці для еллінів взагалі були людьми з іншої планети.

Окрім того, в елліністичному світі авторитет Селевка I як полководця був надзвичайно великим, отже намагалися перемогти там (в Індії), де схибив сам Селевк Нікатор, здавалося нереальним для всіх шукачів військових пригод. Саме тому, греко-бактрійські царі понад п'ятдесят років побоювалися вторгтися в Індію.

Вакуум у відносинах елліністичної Центральної Азії та Індії проіснував до відомого східного походу Антіоха III, який мав на меті повернення раніше втрачених Селевкидами східних територій. У 206 р. до н. е., впоравшись із Парфією та Бактерією, він спрямував рух свого війська в долину Інду. Про обставини його індійської кампанії відомо так само мало, які і про перипетії збройного протистояння Селевка I з Чандрагуптою. Втім, якщо дії Селевка тут одноставно вважаються невдалими і такими, що призвели до відступу і територіальних поступок, похід Антіоха, навпаки, прийнято вважати в цілому успішним. Наступ сирійської елліністичної армії налякав індійського правителя Сафогасену,

змусив його визнати свою поразку та залежність від звияжнього супротивника. Якщо цю залежність сприймати всерйоз, то Сірійське царство Селевкідів разом із залежними територіями за правління Антіоха III Великого досягло свого апофеозу, розкинувшись від Малої Азії до середньої течії Гангу, від Кизилкумів до Індійського океану.

Іншим важливим результатом індійського походу Антіоха була висвітлена ним військова слабкість індійців. Саме це спонукало їхніх добре озброєних сусідів до агресивної політики територіальних захоплень на Індійському субконтиненті. Фактично своїми вдалими військовими діями Антіох III відкрив для греко-бактрійських царів ворота Індії.

При всій безсумнівності успіхів греко-бактрійського наступу на Індостані його достеменно хронологія досі нез'ясована. Деякі дослідники пов'язували його початок вже з третім бактрійським царем Евтідемом. Начебто, після 206 р. до н.е. “Евтідем вирішив за прикладом Антіоха III Великого рушити до Індії”. Ми мусимо навести цю версію, зважаючи на те, що вона належить радянським класикам жанру Гафурову Б. Г. та Літвинському Б. А. і міститься в академічному виданні “Історії таджицького народу”, хоча більшість істориків її не підтримує [История 1965, 302].

За підсумками мирного врегулювання конфлікту з Антіохом III Евтідем письмово присягався останньому і навряд чи наважився би порушувати присягу за життя свого сюзерена. Робити різкі самостійні кроки в регіоні Евтідем зміг би лише після його смерті, але після 187 р. до н. е., на загальне переконання, на чолі Бактрії стояв вже новий правитель – його син Деметрій.

На думку переважної більшості фахівців, саме його слід вважати справжнім грецьким завойовником Індії. Та чи так це насправді? Серйозно кажучи, достеменних відомостей про Деметрія не так вже й багато. Його ім'я, по-перше, згадує Страбон (з посиланням на Аполлодора з Артеміди), розповідаючи про завоювання греко-бактрійських царів, які начебто “підкорили більшу кількість народів, ніж сам Олександр” [Страбон, XI, 11, 1]. По-друге, Юстин, згадуючи про завоювання в Індії іншого греко-бактрійського царя – Евкратіда, називає його суперником “царя індів Деметрія” [Юстин, XLI, 6, 4]. І, насамкінець, в “Парфянських стоянках” Ісідора Харакського зустрічається назва міста в Араходії (навколо суч. Кандагару) – Деметрія, заснованого чи перейменованого

самим Деметрієм, або ж на його честь. Цим, в принципі, вичерпуються дані письмової традиції щодо цього греко-бактрійського государя, якщо не брати до уваги ще легендарні повідомлення про “великого Еметрія, царя Інда”, які збереглися у Д. Чосера (1340–1400 pp.) – одного з найбільших поетів середньовічної Англії [Bivar 1950, 7–13]. Втім, вони явно вторинні по відношенню до епітоми Юстина.

Ці короткі та неповні дані про державну діяльність Деметрія стали підставою для проголошення його цілою низкою дослідників мало що не “завойовником Індії”, володіння якого обіймали дві річкові долини Інду та Гангу, включали такі індійські міста з глибини Індостану, як Матхура, Панчала, Сакета, Паталіпутра. Особливо повний (і навіть гіпертрофований) розвиток таке тлумачення набуло у В. Тарна і його прихильників та викликало опозицію індійських вчених, передусім Нарайна А. К., які рішуче стали “на захист” Індії від Деметрія [Tarn 1951, 93–102, 129–182; Narain 1962, 28–45].

Їхні спроби залучити дані індійських джерел, де, натомість, немає прямих згадувань про Деметрія, показали, що проникнення цього греко-бактрійського царя в Індію могло відбутися біля 185 р. до н. е. – при слабшому правителі Бріхандратха. Принаймні, “цей тверезий і заснований майже в усьому на фактах аналіз” Бободжон Гафуров визнавав переконливим [Гафуров 1972, 109].

На наш погляд, в цьому сенсі було б доцільним зіставити свідчення з письмових джерел стосовно Деметрія з нумізматичними даними, які, до того ж, постійно поповнюються новими матеріалами. Перш за все йдеться про монети, які чеканилися від його імені. Переважна більшість монет Деметрія (як срібних, так і мідних) призначалися для обороту у Бактрії і мали грецьку легенду з обох сторін. В той же час, відомі і двомовні його монети – принаймні, одна срібна і декілька мідних (на лицевій стороні – грецька легенда, на обороті – індійська, виконана письмом кхарошті), які, безсумнівно, були випущені і використовувалися на підкорених індійських територіях.

Бактрійськими випусками засвідчені два варіанти царського портрету: в одному випадку волосся царя перетягнуто стрічкою-діадемою (як на монетах його попередників Діодота та Евтідема), в іншому – на голові царя так званий “слонячий шолом”, тобто шолом, прикрашений скальпом слона або його зображенням

[Рис. 1]. На греко-бактрійських монетах такий шолом дійсно вперше з'являється при Деметрії, проте це ще не дає підстав пов'язувати його появу з походом цього царя в Індію, адже бойові слони ще з ахеменідських часів стояли на озброєнні країн, вельми далеких від безпосередньо Індії. Але розбіжності між цими двома монетними групами не обмежуються лише іконографією знаків царської гідності: на монетах, що показують Деметрія з діадемою на волоссі, він зображений дуже молодим (відслідковуються серії, які передають різні стадії його молодості – хлопчик, парубок, молодий чоловік), тоді як Деметрій у “слонячому шоломі” – це однозначно цілком доросла людина [Curiel 1965, 57–83].

Зовсім іншу царську іконографію дає унікальна індійська (двомовна) срібна монета Деметрія: на його голові кавсія (плоска шапочка, яка нагадує сучасний берет), з під якої звішуються кінці діадеми, а судячи по рисам обличчя, він приблизно в тому ж віці, що і Деметрій у “слонячому шоломі”. Таким чином, ми можемо зіставити “індійський” портрет Деметрія тільки з бактрійськими монетами другого періоду (цар в “слонячому шоломі”). З молодим Деметрієм на монетах першого періоду його зіставити просто неможливо. Природна в цьому випадку гіпотеза про існування двох греко-бактрійських царів на ім'я Деметрій була давно і авторитетно відкинута Массоном В. М., Р. Кур'єлем та Г. Фуссманом [Массон 1961, 45; Curiel 1965, 75–76].

Монети Деметрія, на яких він зображений з діадемою на волоссі (на оборотній стороні – стояча богиня Афіна), – перший період в його чеканці, котрий розпочався біля 206 р. до н. е., тоді коли він, за наказом батька, брав участь у перемовинах з Антіохом III або трохи пізніше. За життя свого батька Евтідема Деметрій був царем-співправителем, практика спільного правління двох царів – “старшого” і “молодшого” – була широко розповсюджена в елліністичних царствах на Сході. Призначення царя-співправителя за життя здорового та правлячого царя – це спосіб передачі влади, отже він міг чеканити свою монету тільки з батьківського дозволу, чеканити або в столиці, або в якомусь іншому місті, звідки він правив прилеглою областю як намісник. Завершився цей перший період чеканки Деметрія (з урахуванням його поступового “дорослішання” на монетах – і того, що він народився біля 220 р. до н. е.) наприкінці 90-х – на початку 80-х років II ст. до н. е., тобто зі смертю Евтідема.

Монети Деметрія другого періоду (на лицевій стороні – цар в “слонячому шоломі”, на оборотній стороні – стоячий Геракл, який покладає собі на голову вінок) випускали ті ж самі монетні двори, на яких чеканив свою монету Евтідем. Таким чином, це підтверджує віднесення монет першого періоду до часів Деметрія-співправителя. Тривалість другого періоду визначити важко: можливо, вони випускалися не тільки у 80-х та 70-х роках II ст. до н. е., але й пізніше.

Особливого коментарю вимагають двомовні монети Деметрія, які випускалися і оберталися на південь від Гіндукуша. Вони не тільки підтверджують повідомлення Аполлодора з Артеміди (у Страбона), що “Деметрій, син бактрійського царя Евтідема, здійснив якісь завоювання в Індії” (в самому широкому і невизначеному сенсі), але й показують, що “цар індів” Деметрій, якого згадує Юстин в якості противника Евкратіда, – той же самий греко-бактрійський цар, котрий чеканив монети першого і другого періодів. На двомовних монетах Деметрія його ім'я супроводжує додатковий титул “Непереможний” (ΑΝΥΚΗΤΟΥ – в грецькій легенді, ΑΡΑΔΙΝΑΤΑ – в індійській), якого немає на його бактрійських випусках. Але на більш пізніх, так званих коммеморативних, монетах (вони випускалися вже після смерті Деметрія двома царями – Антимахом і Агафоклом), чеканених на честь Деметрія, цей додатковий титул присутній [Allan 1934, 229, III, 1].

В той же час, ми мусимо визнати, що індійські (двомовні) монети Деметрія мало прояснюють питання про розміри та кордони його індійських завоювань. Не в останню чергу тому, що їх дуже мало, буквально одиниці. До того ж, місця знахідок деяких з них достеменно невідомі. Відомі (хоча і нечисленні) знахідки його бактрійських монет в Аттоці і у Таксилі (Гандхара), існувало місто Деметрія в Арахозії і, насамкінець, ймовірно, в Таксилі правили і випускали монети царі Панталеон і Агафокл, які виводили свій рід (або своє право на владу) від Деметрія [Narain 1962, 52]. Отже, значення Деметрія, в тому числі і для історії відносин між народами Середньої Азії та Індостану, полягає в тому, що він “проклав дорогу більш пізнім грецьким вторгненням і окупації території Північно-Західної Індії” [Lahiri 1957, 40–49].

Політика Греко-Бактрії після Деметрія вкрита завісою таємниці, спричиненою відсутністю перевірених джерел. Так, античні автори згадують про сімох грецьких царів Бактрії та Індії, в

той час як монетами засвідчено існування понад двадцяти осіб, “розміщення” яких в часі та просторі викликає закономірні труднощі в істориків. Складається враження, що при Діодотах (I і II), Евтідемі та при ранньому Деметрії держава знаходилася під владою одного царя, а вже за пізнього Деметрія і пізніше були моменти, коли територія цього великого царства виявлялася розділеною між двома та, навіть більше, царями, кожний з яких чеканив власні монети. Зокрема, до другої чверті II ст. до н. е., крім Деметрія та його супротивника Евкратіда (котрі згадуються в письмових джерелах), слід віднести правління ще п’ятьох царів – Евтідема II, Антимаха, Панталеона, Агафокла і Геліокла, про яких ми знаємо виключно через їхні монети.

Евтідема II зображено на срібних монетах молодою людиною (навіть парубком). Його чеканка була розрахована лише на територію Бактрії, оскільки має виключно грецьку легенду і має бути поміщена безпосередньо після монет Деметрія. Очевидно, що царський титул означений Евтідем носив недовго: монети його нечисленні і не відрізняються різноманітністю типів та штемпелів, які неодмінно виникають у випадку довготривалої чеканки. Ймовірно Евтідем II був сином Деметрія і внуком Евтідема I. Певний час, але не більше п’яти років, він був співправителем свого батька, управляючи центральноазійськими областями держави, поки Деметрій підкоряв країни на півдні та сході. Принаймні, тип оборотної сторони срібних монет Евтідема II (стоячий Геракл з двома вінками – один в руці, інший на голові) представляє собою певний розвиток типу оборотної сторони на монетах пізнього Деметрія (стоячий Геракл, який покладає собі на голову вінок) і може розглядатися як опосередкована вказівка на співправління Евтідема II.

Інший цар Антимах на своїх срібних монетах зображався у плоскій шапочці-кавсії, як у Деметрія на його індійській срібній монеті [Рис. 2]. Коммеморативні тетрадрахми Антимаха випускалися на честь двох його попередників – Діодота та Евтідема I. Найобгрунтованішим виглядає припущення, що Антимах був сином Евтідема I і молодшим братом Деметрія. Він з’являється на політичній арені після Евтідема II і, подібно до свого племінника, контролює північну (центральноазійську) частину царства. Стосовно кавсії Антимаха відома дослідниця Тревер К. В. вважала, що: “Шапка у вигляді берета може бути наближена до

китайських головних уборів”, отже Антимах “міг правити областю, кордони якої стикалися, опосередковано чи безпосередньо, з областями китайськими” [Тревер 1940, 125]. Вона ж називає його не греко-бактрійським чи греко-індійським, а навіть греко-согдійським царем. Щоправда, відомою є надчеканка Антимаха на місцевій монеті з індійської Таксила, що говорить про визнання його правителем територій як на північ, так і на південь від Гіндукуша [Allan 1936, 21]. Точні дати правління Антимаха визначити неможливо, але, скоріше за все, це кінець 70-х – 60-ті роки II ст. до н. е.

Панталеон і Агафокл – ще два греко-бактрійські царі другої чверті II ст. до н. е. Обидва вони випускали двомовні монети (з індійською легендою як письмом кхароштхі, так і брахмі), тобто царювали переважно у завойованих індійських країнах (Арахозія, Гедросія, Гандхара, Пенджаб, Гібінь, Сінд, Раджпутана, Гуджарат). Монети Панталеона дуже нечисленні, випускалися недовго і передували монетам Агафокла, котрі випускалися тими ж різниками штемпелів і на тому ж монетному дворі.

Агафокл залишив нам незвичний “генеалогічний” документ – серію коммеморативних монет, за допомогою яких він обґрунтував не стільки своє походження, скільки право на владу. На лицевій стороні – зображення “попередника” (як на його монетах), його ім’я, царський титул з додатковим епітетом, а на оборотній стороні – характерне для монет “попередника” зображення божества і однакова для всіх випусків серії легенда “Царюючого Агафокла Справедливого”. Ось кого “пред’явив” Агафокл в якості своїх “попередників”: Олександра Македонського (легенда на лиц. стороні – “Олександра, сина Філіпа”), Антіоха I (“Антіоха Переможця”), Діодота I (“Діодота Спасителя”), Евтідема I (“Евтідема Бога”), Деметрія (“Деметрія Непереможного”) і Панталеона (“Панталеона Спасителя”).

Нас не повинно бентежити, що самий скромний додатковий епітет-титул на цих монетах носить Олександр Македонський, а Діодот I і Панталеон як би “зрівняні” однаковим епітетом. Означене є не просто обґрунтуванням претензій Агафокла на верховний бактрійський престол, а ще й полеміка з аналогічною серією коммеморативних монет згадуваного Антимаха, в списку якого, щоправда, лише два “попередники” – “Діодот Спаситель” та “Евтідем Бог”. Явна полемічність цих двох коммеморативних

серій дозволяє припустити, що Агафокл прагнув “заперечити” право на владу саме Антимаха, отже, відповідно, був його сучасником і суперником. Оскільки Деметрій і Панталеон включені Агафоклом до складу “попередників”, їхнє правління передувало воцарінню Агафокла.

Із вказаних нумізматичних фактів ми можемо зробити висновок, що Панталеон, а згодом і Агафокл, правили в “індійських” володіннях, тобто були греко-індійськими царями. Евтідем та Панталеон швидко зійшли зі сцени і у подальшій боротьбі за владу участі не брали. Суперником Агафокла у боротьбі за бактрійський престол став Антимах, який зводив себе до Діодота та Евтідема, оминаючи Деметрія, і утримував грецькі володіння в Бактрії і Трансоксіані. Як син Евтідема I і молодший брат Деметрія, він міг пред’явити свої права на царювання, коли не стало прямого спадкоємця – Евтідема II.

Ця, начебто, доладна реконструкція подій у Центральній Азії та Індії у другій чверті II ст. до н. е. ускладнюється активною військово-політичною діяльністю ще одного царя – Евкратіда. Саме його називає Юстин бактрійським царем і головним супротивником царя індів Деметрія. Отже, Евкратід, захопивши владу в бактрійській частині царства, втрутився таким чином у боротьбу за владу між нащадками Евтідема I. Спираючись на центральноазіатські області держави, Евкратід спробував збройним шляхом повністю об’єднати державу, хоча це і виявилось непростю справою. Юстинове описання військових компаній Евкратіда – це типовий приклад фантастичності повідомлень греко-римських істориків стосовно історії Греко-Бактрійського царства: “Евкратід вів численні війни з великою хоробрістю; так, вже ослаблений ними, коли йому довелося витримувати облогу з боку царя індів Деметрія, він за допомогою постійних вилазок з трьома сотнями воїнів переміг шістдесят тисяч ворогів (!). Повернувши собі свободу після п’ятимісячної облоги, він підкорив Індію” [Юстин, *XLI, 6, 4*].

Завоювання Евкратіда на південь від Гіндукуша, насправді, знаходять своє підтвердження у його вельми розповсюджених двомовних монетах. Отже, цьому цареві вдалося відновити геополітичну цілісність Центральної Азії та Індії і знову перетворити очолюване ним царство на регіональну наддержаву стародавнього світу. Недаремно кількість монет Евкратіда, які дійшли до нас, переважає

число монет Евтідема II, Антимаха, Панталеона і Агафокла, разом узятих. На його монетах зустрічаються монограми всіх монетних дворів (незалежно від того, як той чи інший двір ідентифікується), які раніше зустрічалися на монетах його царів-суперників.

Реконструювати політику уряду Евкратіда за письмовими джерелами практично неможливо. Наприклад, Юстином Евкратід взагалі згадується лише в якості фону для опису успішного правління його парфянського сусіди і колеги Мітрідата I. Якщо політична діяльність останнього відтворена детально і вельми точно, то про діяння Евкратіда, вже мало що можна зрозуміти. Навіть його найбільший успіх – об'єднання двох, розділених горами та царськими чварами частин імперії, Юстин зображає як всього одну компанію, яка, до того ж, завершилася смертю переможця. “Під час зворотного походу, – повідомляє далі Юстин, – Евкратід був вбитий на шляху власним сином, якого перед тим зробив своїм співправителем. Син цей навіть не прагнув приховати вбивство батька, немов би він вбив не батька, а ворога. Він проїхав на колісниці по батьківській крові і наказав кинути труп без поховання” [Юстин, XLI, 6,5].

Для з'ясування хронології Евкратідового правління нам явно недостатньо існуючих античних письмових джерел. Проте цінну інформацію несуть в собі дані нумізматичних досліджень.

Весь монетний загал Евкратіда можна розділити на три періоди. До першого періоду відносяться монети, які зображають Евкратіда (на лиц. стор.) з діадемою на волоссі, а на зворотній стороні – стоячого Аполлона з луком (два варіанти легенди – “Царя Евкратіда” і “Царя Евкратіда Спасителя”). Відмінністю другого періоду є інша оборотна сторона – із Діоскурами, які скачуть. І, насамкінець, на монетах третього періоду на лицевій стороні – цар в шоломі, на зворотній – ті ж Діоскури, але вже з легендою “Великого царя Евкратіда”. До третього періоду відноситься й індійська (двомовна) чеканка [Curiel 1965, 101–118; Рис. 3].

У Юстина є прямі хронологічні вказівки на початок правління Евкратіда – “майже одночасно стали царями Мітрідат в Парфії та Евкратід в Бактрії”), і про його закінчення – після оповідання про вбивство царя власним сином говориться: “поки ці події відбувалися в Бактрії, почалася війна між парфянами і мідянами” [Юстин, XLI, 6, 6]. Мітрідат I почав царювати у 171 р. до н. е., що дозволяє прихід Евкратіда до влади датувати десь біля 170 р. до н. е. Що ж до смерті Евкратіда, то “війна між парфянами та

мідянами”, про яку згадує Юстин, стала першим рішучим кроком парфянського царя Мітрідата I в його наступі на Селевкідів і була розпочата ним у правління сирійського царя Олександра Баласа (150–145 рр. до н. е.). Слова Юстина “поки ці події відбувалися у Бактрії” відносяться не тільки до вбивства Евкратіда, але й до того, що передувало цьому трагічному епізоду. Таким чином, смерть Евкратіда можна датувати серединою 40-х рр. II ст. до н.е. То ж цей правитель досить довго знаходився при владі і загинув, досягши вершини політичної могутності.

Ряд відомих істориків намагається пов’язати Евкратіда із Селевкідами, вбачаючи інтригу останніх в його приході до влади. Зокрема, В. Тарн відкрито називає його двоюрідним братом сирійського царя Антіоха IV. Матір Евкратіда, Лаодика, він вважає донькою Селевка II... тому, що вона не могла бути донькою Селевка III: “він правив тільки три роки і невідомо, чи був він одружений, і чи залишилися після нього діти” [Тарн 1951, 197].

Що ми можемо сказати напевно, то це те, що Евкратід не був нащадком Евтідема, про це свідчать і його коммеморативні монети, випущені, коли він вже іменувався “Великим царем” (третій період чеканки). На їхній лицевій стороні зображено самого “Великого царя”, а на зворотній – подвоєне зображення чоловічого (на першому плані) та жіночого бюстів і легенда “Геліокл і Лаодика” (без якихось титулів). Ясно, що ці Геліокл та Лаодика були батьками Евкратіда [Тарн 1951, 196; Narain 1962, 55]. Але чому вони зображені (на відміну від інших коммеморативних монет) обидва – і батько, і мати? Відповідь на це питання дають самі монети: на волоссі Лаодики зображено діадему-басілею – елліністичну ознаку царського походження, а Геліокл зображений без діадеми. Отже, саме царственість матері Евкратіда – головний аргумент, яким на цих коммеморативних випусках обґрунтовується “законність” захоплення ним греко-бактрійського трону (вже завойованого “Великим царем”).

Нам важко з упевненістю встановити, до якого саме царського роду належала згадувана Лаодика. Таке ім’я часто зустрічається серед представниць роду Селевкідів, але і серед грецьких бактрійських принцес воно також могло бути поширеним (хоча ми не знаємо імені жодної з них). Відомо, що Антіох III пообіцяв руку своєї доньки молодому Деметрію, але це був єдиний випадок укладання шлюбного союзу між греко-бактрійськими та селевкідськими

царями, про який маємо відомості (якщо Антіох взагалі виконав обіцянку). Тому більше підстав вважати Лаодику донькою якогось з місцевих грецьких царів. В цьому випадку, ймовірно (на це вказують прості вікові підрахунки), що Лаодика була донькою Евтідема, а Деметрій тоді виявляється її братом та дядьком Евкратіда. А якщо Лаодика все ж таки була народженою після 206 р. до н. е. донькою Деметрія та доньки Антіоха III, то Евкратід перетворюється на онука Деметрія по матері [Rawlinson 1912, 154–156].

Син-убивця Евкратіда Платон став останнім бактрійським царем, при якому ще деякий час по інерції зберігалася цілісність центральноазіатського та індійського співтовариств. Історики датують його правління 40-ми роками II ст. до н. е. Невдовзі територіальне ядро імперії – Бактрія і Согд було завойоване туранськими кочовими племенами тохарів-юечжів, а Мерв захоплений Парфянським царством [Гусаков 2008б, 78–84]. З 30-х років II ст. до н. е. ми не знаємо жодного грецького царя, який правив би в Бактрії та чеканив там свою монету. Могутнє Греко-Бактрійське царство фактично припинило своє існування.

Це, звичайно, не був формальний кінець феномену центральноазіатського еллінізму. В “індійській” частині колишньої імперії ще продовжували своє існування самостійні, вже суто греко-індійські, володіння, а ті, що підпали під владу прийшлих кочовиків (саків, юечжів, сакараваків), прагнули зберегти хоча б квазі-незалежний статус. Проте, в умовах, коли цільний елліністичний бактрійсько-індійський простір був розчленований на дрібні маргінальні анклави, їхня доля була визначеною наперед.

МАЛЮНКИ

Рис. 1: Монета Деметрія (збільшено)

Рис. 2: Монета Антімаха (збільшено)

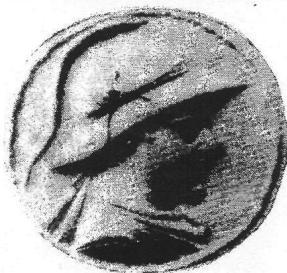

Рис. 3: Монета Евкратіда
(збільшено)

Флавій Арриан. Поход Олександра / Пер. М. Е. Сергеенко. – М.; Л., 1962.

Страбон. Географія. В 17-ти книгах / Пер. Г. А. Стратановського. – Л., 1964.

Юстин. Епітома сочинення Помпея Трога “*Historiae Philippicae*” / Пер. А. А. Деконського і М.І. Рижського // Вестник древней истории. – № 2. – 1954. – С. 203–251; № 3. – С. 193–251; № 4. – С. 187–239; 1955. № 1. – С. 199–243. Там же містяться цікаві примітки Казакевича Е. Л. та Рижського М. І., які відмічають низку невідповідностей в тексті Юстина.

ЛІТЕРАТУРА

Бонгард-Левин Г. М., Ильин Г. Ф. Индия в древности. Москва, 1985.

Гафуров Б. Г. Таджики: древнейшая, древняя и средневековая история. Москва, 1972.

Гусаков В. В. Еволюція міфу у традиційному суспільстві (за результатами центральноазіатських етнологічних досліджень). – Народна творчість та етнографія. № 1. 2008 а.

Гусаков В. В. Внутренняя политика Парфянского царства. – Вопросы истории Кыргызстана. № 4. 2008 б.

История таджикского народа. Т. 1. Москва, 1965.

Лал Б. Б. Культура серой расписной керамики, – Древние культуры Средней Азии и Индии. Ленинград, 1984.

Массон В. М. Деметрий Бактрійський і завоювання Індії // Вестник древней истории. № 2. 1961.

Тревер К. В. Памятники Греко-бактрийского искусства. Москва–Ленинград, 1940.

Фирдоуси. Шахнаме. Т. 3. Москва, 1965.

Allan J. Indian Coins Acquired by the British Museum // The numismatic chronicle and Journal of the Numismatic Society (New York). 1934.

Allan J. Catalogue of Indian Coins in British Museum. Coins of Ancient India. London, 1936.

Bivar A.D.H. The Death of Eucratidis in Medieval Tradition // Journal of the Royal Asiatic Society Great Britain and Ireland. 1950.

Burrow T. The Proto-Indoaryans // Journal of the Royal Asiatic Society Great Britain and Ireland. № 2. 1973.

Curriel R., Fussman G. Le tresor monetaire de Qunduz. – Memoires de la Delegation Archeologique Franqaise en Afganistan. Vol. 20. Paris, 1965.

Gnoli G. Zoroaster's Time and Homeland: A Study on the Origins of Mazdeism and Related Problems. Naples, 1980.

Lahiri A. N. When did Demetrius invade India? – Indian Historical Quarterly. Vol. 33. 1957.

Narain A. K. Indo-Greeks. Oxford, 1962.

Rawlinson H. G. Bactria. The History of a Forgotten Empire. London, 1912.

Tarn W. W. The Greeks in Bactria and India. Cambridge, 1951.